

Psychotrauma wel beschouwd

Liber amicorum voor prof. dr. Rolf J. Kleber

ter gelegenheid van zijn emeritaat als hoogleraar Psychotraumatologie

Redactie

Prof. dr. Peter van der Velden

Dr. Trudy Mooren

Dr. Jeroen Knipscheer

Dit boek is een uitgave van Arq Psychotrauma Expert Groep en vormt een onderdeel van de Arq-boekenreeks.

2015 Stichting Arq, Diemen

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission from the author.

Cover: Stephan Csikós, Den Haag

Graphic Design: Kees Dogterom, Amsterdam

Printing / binding: Digiprint Den Haag

Cover photograph: Erik Kottier

ISBN 978 90 5875 467 7

NUR 756

www.arq.org

Inhoudsopgave

Voorwoord

Prof. dr. Werner Raub
Drs. Jan-Wilke Reerds MBA en drs. Jan Schaart MHA 9

Ten geleide

Prof. dr. Peter van der Velden
Dr. Trudy Mooren
Dr. Jeroen Knipscheer 13

Vertrouwen op veerkracht

Toegang tot psychische zorg na rampen
Juul Gouweloos, MSc 17

Veerkracht bij weeskinderen

De invloed van de sociale context op het welbevinden van weeskinderen in ontwikkelingslanden
Drs. Naomi van Damme 23

Groepstherapie met getraumatiseerde vluchtelingen

Drs. Hans Rohlof 31

Psychotrauma: het niet vertelde verhaal

Drs. Jeannette Lely 39

Child maltreatment and its aftermath: Can we mitigate its consequences across lifespan

Aida Dias, MSc 45

Er is geen *sine qua non* in psychotherapie

Joris F.G. Haagen, MSc 53

Onthoud te vergeten

Marieke Sleijpen, MSc 61

Afdalen in de hel met Hades: een klassiek-hermeneutische visie op psychotrauma Dr. Erik L.J.L. de Soir	67
Hoe kom je erbij en hoe kom je eraf? Veroordeling van slachtoffers van verkrachting als gedeeld probleem Dr. Jackie June ter Heide	75
Zorg bij grootschalig geweld in oorlogsgebieden Dr. Kaz de Jong	81
Diversiteit in behandelingen voor PTSS is een rijkdom Dr. Mariel Meewisse	87
Kinderen geboren uit seksueel geweld – een interventiemodel Mr. dr. Elisa van Ee	97
Stress-sensibiliteit en psychotherapie: over reflexiviteit Dr. Geert Smid	103
Kinderen Tetris laten spelen ter preventie van PTSS? Een gedachte-experiment Dr. Eva Alisic	111
Is het diversiteitsonderzoek na rampen en schokkende gebeurtenissen wel zo divers in Nederland? Dr. Annelieke Drogendijk	117
Posttraumatische groei na de missie: aanpassing of illusie? Dr. Michaela Schok	125
De emotionele gevolgen van medische fouten: onbekend gebied voor psychotrauma-onderzoek Prof. dr. Jos de Keijser	131
Gezinsdynamiek na ingrijpende gebeurtenissen Indische lessen Dr. Trudy Mooren	141

Durven en doorzetten – over inhoud en effect van cultuursensitieve traumatherapie	
Dr. Jeroen W. Knipscheer	151
Gezondheid als risicofactor voor posttraumatische stress-symptomen: een prospectieve studie	
Prof. dr. Peter G. van der Velden	159
Over de auteurs	169

Voorwoord

In dit *liber amicorum* ter gelegenheid van het afscheid van Rolf Kleber als hoogleraar Psychotraumatologie aan de faculteit Sociale Wetenschappen van de Universiteit Utrecht staat hij via zijn promovendi centraal. Zij blikken terug op hun promotieonderzoek of presenteren onderzoek dat voortbouwt op hun proefschrift. Deze opzet van het boek past bij Rolf Kleber en de rol die hij speelde en speelt voor zijn vele promovendi en de rol van die promovendi voor hem. Promovendibegeleiding – daarom draait veel in zijn werk en onderzoek. Zijn thema's zijn de gevolgen van schokkende ervaringen zoals geweld, ongevallen, oorlogen en rampen en de psychologische verwerkingsprocessen daarvan. Ook onderzoekt hij interventies ter voorkoming van gezondheidsproblemen en ter bevordering van normale verwerking. Speciale aandacht is er voor de relatie werk en trauma, psychische effecten op langere termijn ten gevolge van oorlog en geweld, de studie van de gevolgen van calamiteiten en rampen, en culturele aspecten bij de verwerking van schokkende gebeurtenissen. Deze thema's komen terug in het *liber amicorum*.

In zijn loopbaan aan de Universiteit Utrecht heeft Rolf Kleber over een periode van decennia zijn stempel gedrukt op onderzoek en onderwijs rondom deze thema's en meer algemeen op onderwijs en onderzoek in de klinische psychologie aan onze universiteit. Veel van het onderzoek van Rolf Kleber is gedaan in samenwerking met de Stichting Arq, een bundeling van het Instituut voor Psychotrauma (in 1985 mede opgericht door Rolf Kleber), Stichting Centrum '45 en andere op psychotrauma gerichte organisaties. Arq ondersteunt de leerstoel psychotraumatologie en is een mooi voorbeeld van samenwerkingsrelaties die de faculteit en haar wetenschappers onderhouden met maatschappelijke organisaties. Arq heeft ook het *liber amicorum* mogelijk gemaakt.

Rolf wordt gewaardeerd als wetenschapper en als aimabel en betrokken collega. Wie hem kent, weet dat hij als wetenschapper actief zal blijven, zeker niet in de laatste plaats als begeleider van promovendi.

Prof. dr. Werner Raub
Decaan faculteit Sociale Wetenschappen
Universiteit Utrecht

In een boek waar zoveel inhoud wordt geschreven mag het voorwoord bescheiden zijn.

Rolf heeft in de afgelopen tien jaar intensief zijn rol vervuld als bijzonder hoogleraar van Arq. Hij deed dit met veel inzet en passie. Hij was vooral een mentor en coach voor zijn pupillen. De promovendi die hij begeleidde, en in de komende periode nog zal begeleiden, hebben in hem een wetenschapper ervaren die doorgaans kijkt naar mogelijkheden en niet naar de onmogelijkheden. En een hoogleraar die er ook echt was voor zijn studenten.

10

In zijn sturende rol lag het vermogen het academische gedachtengoed over te dragen en door te geven. Het opleiden van de homo universalis en hem larderen met de scientia was zijn doel. Hij is daar, getuige dit prachtige boek, goed in geslaagd.

Rolf heeft feitelijk tien jaar een 'Arq loopbaan' gehad. Dertig jaar geleden begon hij het Instituut voor Psychotrauma (IVP) om er uiteindelijk als hoogleraar te eindigen. Namens het IVP is hij van 1998 tot 2005 in Tilburg hoogleraar geweest. Daarna werd hij formeel hoogleraar van Stichting Centrum '45 en het IVP. Al snel werden deze mooie organisaties partners in de holding Arq en werd Rolf, samen met zijn collega's trekker van het wetenschappelijk fundament in Arq. Rolf heeft sterk verbindende karaktereigenschappen die maken dat de inhoud ook echt een weg vond naar praktijk.

Arq kijkt dan ook met grote trots terug op een belangrijke periode waarin Rolf, en met hem auteurs in dit boek, vorm hebben gegeven aan een herkenbare positie van Arq en daarmee Nederland in het internationale veld van onderzoek met betrekking tot psychotrauma.

Het brede palet aan onderwerpen die hier in dit boek de revue passeren geeft ook de diepgang weer van de leermeester zelf. Hij groeide op in een tijd dat trauma en psychotrauma nog onvoldoende bekend waren bij het grote publiek, en zelfs bij collega's binnen de psychologie en de psychiatrie.

Hij begon zijn carrière in de wetenschap met zijn proefschrift *Traumatische ervaringen, gevolgen en verwerking* met als promotores prof. dr. P.B. Defares en prof. dr. P.E. Boeke. Hij deed dit traject samen met Danny Brom.

Jan Bastiaans zei destijds: 'op die man moet je letten ... het wordt een grote.'

Dat hebben we gedaan en we zijn prof. dr. R.J. Kleber erkentelijk en dankbaar voor zijn wetenschappelijk inzet in de afgelopen dertig jaar. En gelukkig zullen we hem nog vaak blijven horen.

Dank.

Drs. Jan-Wilke Reerds MBA

Drs. Jan Schaart MHA

Raad van bestuur Arq Psychotrauma Expert Groep

Ten geleide

In de afgelopen dertig jaar zijn tal van gewoontes en gebruiken veranderd. De digitalisering van de samenleving is daarvan misschien wel de meest opvallende. Het gebruik van pc's, laptops en tablets neemt inmiddels een vaste plaats in ons dagelijkse leven. Zonder een smartphone voelt het leven bijna kaal. Internet is inmiddels *the Internet-of-things*. Er zijn nauwelijks nog levensgebieden waar de invloed ervan zich *niet* doet gelden.

Degenen die langer dan dertig jaar geleden afstudeerden, hadden daar nog nauwelijks boodschap aan. Een eigen IBM typewriter was welhaast het hoogst technologisch haalbare. Er waren natuurlijk wel computers op de universiteit: de zogenaamde Mainframes: zeer grote 'kamer vullende apparaten' in dat ene gebouw. Onderzoeksgegevens werden opgeslagen en verwerkt met ponskaart en -banden. Hier en daar deden de eerste personal computers hun intrede.

Psychotrauma

Wie zich dertig jaar geleden aan deze ontwikkelingen verbond, was modern. Wie ermee carrière wilde gaan maken, had een zeer vooruitziende blik. Dat lag, wat de aandacht voor de gevolgen van schokkende gebeurtenissen betreft, niet echt anders. In die tijd was de aandacht voor 'trauma' nog niet zo gewoon als nu. Binnen de RIAGG's (de voorloper van de GGZ-instellingen) zag men nauwelijks trauma's. Met name de introductie van de posttraumatische stress-stoornis in de DSM-III (1980), onder invloed van de oorlog in Vietnam, bracht daar verandering in. Vanaf die tijd groeide de wetenschappelijke aandacht exponentieel. Er lijkt nu zelfs geen dag voorbij te gaan zonder krantenberichten over trauma's. Iedereen blijkt inmiddels de term posttraumatische stress-stoornis te kennen en tegenwoordig heeft iedere GGZ-instelling trauma-experts. Voor smartphones zijn inmiddels trauma-applicaties.

Zoals in beide voorwoorden reeds belicht: prof. dr. Rolf Kleber was en is een prominent lid van de voorhoede van de psychotraumatologie. Zo heeft hij in Nederland het Instituut voor Psychotrauma mede opgericht. Maar, had prof. dr. Rolf Kleber (1950) dertig jaar geleden ook die vooruitziende blik? Wist hij toen al hoe vanzelfsprekend de aandacht voor trauma zoals wij die nu kennen, zou worden? Had hij begin jaren tachtig voorzien dat hij later als hoogleraar psychotraumatologie de wetenschap zou gaan dienen? Was zijn eerste boek *Stressbenaderingen in de Psychologie* (1982) de opmaat voor wat later komen zou?

Was hij toen reeds ideeën aan het vormen over hoe hij al zijn toekomstige promovendi zou gaan begeleiden? Was het onderzoek met dr. Danny Brom (Brom, Kleber & Defares, 1989) naar de effecten van de behandeling van PTSS retrospectief gezien een vingeroefening?

14

De eerlijkheid gebiedt ons te zeggen dat we het niet weten: we hebben er nooit echt naar gevraagd in de afgelopen bijna dertig jaar. Ondanks de talloze gesprekken, overleggen, meetings, reizen, etentjes, debatten, conferenties, telefoon- en mailverkeer, was het nimmer onderwerp van gesprek. Zoekend naar het antwoord blijft het gissen. Mogelijk houden de serendipitisten onder ons het op toeval en de calvinisten op predestinatie. Voor wie zich thuis voelt in de mystiek: misschien speelt zijn geboortegrond, Bandjermasin in Indonesië, een dominante rol. In ieder geval is een interessant gespreksthema voor overleg met prof. dr. Rolf Kleber geboren.

Dit boek

Zoals gezegd, in de afgelopen dertig jaar zijn tal van bezigheden en gewoontes veranderd. Maar een aantal ervan nauwelijks of helemaal niet. Misschien is menselijk contact hier het meest sprekende voorbeeld: aandacht geven en ontvangen, vertrouwen krijgen en schenken, luisteren en ervaringen delen, waardering krijgen en waardering uiten. Al verandert wellicht de vorm, het fenomeen zelf blijft onverminderd belangrijk. Degenen die aan deze bundel hebben meegewerkt, tonen dat op een heel bijzondere manier.

Als (oud-) promovendi van prof. dr. Rolf Kleber hebben zij met veel plezier de handen ineengeslagen en deze bundel voor hem geschreven. Hun carrière is namelijk onlosmakelijk met hem verbonden: natuurlijk door zijn promotorschap, maar ook als mede-auteur en -onderzoeker, als collega, als inspirator en als bron van steun. Daarin drukken zij, ieder op geheel eigen wijze, op serene en wetenschappelijke toon hun waardering uit. Door de rijke schakering aan onderwerpen in deze bundel, onderstrepen zij tegelijkertijd de breedte van het werk van prof. dr. Rolf Kleber. Ze omvatten theorievorming, literatuur review, empirisch onderzoek, specifieke groepen getroffen en potentieel traumatische gebeurtenissen, culturele diversiteit, interventies en therapieën, reflectie en beschouwing. De rode draad is gelijk aan de rode draad in het werk van prof. dr. Kleber: de volle breedte en rijkdom van de psychologische kant van de psychotraumatologie.

... en 't volgende

Ons woord van dank is een boek: een liber amicorum. En daarmee hebben we ook meteen datgene gezegd wat we later niet meer zullen herhalen in de afzonderlijke bijdragen: dank voor alles! Daar moet hij het mee doen, maar uiteraard staat het hem vrij deze tekst vaak te herlezen.

En dat niet alleen, er wachten hem twee nieuwe opdrachten. De eerste is natuurlijk het bestuderen van alle bijdragen en de start van briefwisselingen met de auteurs daarover. Maar bovenal: we verwachten een nieuw boek van prof. dr. Rolf Kleber waarin hij eindelijk een theoretische synthese presenteert op het gebied van de psychotraumatologie (met een klein scheutje cultuurpsychologie). Het moment is nu aangebroken om met dezelfde energie en met gebruikmaking van zijn eruditie, dit werk vorm te geven en de komende jaren te finaliseren. Onze bijdragen zijn hopelijk *food for thought*, en opnames in de referentielijst in dit te schrijven boek worden natuurlijk verwelkomd.

Daarbij willen we prof. dr. Rolf Kleber op 'het scheiden van de markt' tot slot nog het volgende meegeven: *Beyond trauma* was als titel van het vorig boek (Kleber, Figley & Gersons, 1995) zonder meer gewaagd. Maar, ook in de afgelopen 20 jaar zijn tal van zaken veranderd. Problemen zijn *challenges* geworden, bezuinigingen efficiëntie-slagen, en conflicten *win-win* situaties. De turbo-taal-waan heeft blijkbaar attractieve kanten, en wellicht bruikbaar bij het zoeken naar een titel voor het nieuwe boek.

Onze hoop is dat prof. dr. Kleber dat vooral *nalaat*. Zijn kracht is juist weg te blijven van de waan van de dag. Daarmee hield en houdt hij een scherp oog voor trauma. Volgens ons is er geen enkele reden om daar na dertig jaar mee te stoppen: sommige bezigheden en gewoontes zijn het waard lang gekoesterd te worden.

Namens alle (oud-) promovendi en met hartelijke groet,

de Redactie

Prof. dr. Peter van der Velden

Dr. Trudy Mooren

Dr. Jeroen Knipscheer

Referenties

Brom, D., R.J. Kleber & P.B. Defares (1989), 'Brief psychotherapy for posttraumatic stress disorders', in: *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 57, 607-612.

Kleber, R.J. (1982), *Stressbenaderingen in de psychologie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.

16

Kleber, R.J., C. Figley & B.P.R. Gersons (Eds.) (1995), *Beyond trauma; cultural and societal dynamics*. New York: Plenum Publishers.